

PEDAGOGIK TA'LIMNI MODERNIZATSIYA QILISHNING ZAMONAVIY BOSQICHIDA PEDAGOGIKA INSTITUTI TALABALARINING USLUBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA KOMPETENTLIKGA ASOSLANGAN YONDASHUV

*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti kafedrasi o'qituvchisi
Narziqulov Mehmon Qurbonaliyevich,
O'zbekiston- Finlandiya pedagogika instituti assistenti
Hamroyeva Dilafro'z Ihom qizi
O'zbekiston- Finlandiya pedagogika instituti talabasi*

Boshlang'ich ta'limda xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy ahamiyati

Annotatsiya

Boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining asosiy poydevori hisoblanadi. Bu bosqichda o'qitiladigan fanlar orqali o'quvchilarning dastlabki bilim, ko'nikmalari, shuningdek ta'limning keyingi bosqichlarini samarali o'zlashtirishga nisbatan motiv shakllantiriladi. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida maqol, ertak, topishmoq, tez aytish janrlari orqali o'quvchilarning tafakkurini o'stirishda o'qish darslari asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Har bir xalqning og'zaki ijodi o'sha xalqning fe'l-atvori, estetik didi, ruhiyati, urf-odat va an'analari, orzu-intilishlari, geografik sharoiti va tabiatini aks ettiruvchi o'ziga xos ko'zgudir. Biz ana shu ko'zgu vositasida olamshumul ezgu niyatlar, insoniy fazilatlar, yovuzlik, zulm, adolatsizlikka qarshi nafrat tuyg'ularini ko'ramiz. Shunday ekan, xalqimizning qalb qo'ri, yuksak aql-zakovati bilan asrlar davomida yaratilib, avloddan-avlodga o'tkazib kelingan folklor namunalarini ham o'rganish muhim ahamiyatga ega

Kalit so'zlar: Adabiyot, folklor, janrlar, ertak maqol, rivoyat, topishmoq, tez aytish.

Ma'naviyat qadim zamonlardan inson dunyoqarashini, xatti-harakatini, jamiyatda tutgan o'rnini, xalqqa, vatanga, atrofidagi odamlarga bo'lgan munosabatini boshqaruvchi omil hisoblanadi. Ma'naviy qashshoq kimsa hayotda ro'y berayotgan voqealarga loqayd bo'ladi. Loqaydlik esa tuzatib bo'lmas oqibatlariga olib keladi. Ma'naviy qashshoq odam uchun Vatan, xalq, oila kabi muqaddas tushunchalar yot. Shuning uchun keksa avlod, avvalo, farzandning ma'naviy dunyosini shakllantirish chorasini rejalashtirgan. Aslini olganda, xalq dostonlari, ertaklari, qo'shiqlari, maqollari va boshqa o'nlab janrdagi asarlar yosh avlodning ma'naviyatini boyitish, uni

haqiqiy inson darajasiga yetishini ta'minlash maqsadini nazarda tutgan holda yaratilgan. O'tgan asrgacha bugungi kundagi matbuot, o'quv dargohlari, madaniyat markazlari, radio, televidenie, internet kabi ta'lim, ma'rifat tizimi bo'lmagan. Bu vazifalarni bajarish, asosan, xalq og'zaki ijodi zimmasiga yuklatilgan. Natijada, xalq og'zaki ijodi xalq pedagogikasi zaminini tashkil etgan.

To'g'ri, umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida ham xalq og'zaki ijodidan namunalar beriladi .

Ma'lum bo'ladiki, madaniyat, san'at, til xalqning xalq sifatida ravnaq topishining bosh omili ekan. Xalq ijodi esa madaniyat, san'at, tilning asosini tashkil etuvchi tarkibiy qismdir. Ma'naviy-axloqiy tarbiya va ma'rifiy ishlar alohida bo'lim sifatida tasdiqlanishi bejiz emas. Unda yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy madaniy-tarixiy an'alariga, urf-odatlarini hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilishi ta'kidlanadi.

Qadimdan ota-bobolarimiz o'z orzu-umidlarini turmush haqiqatlari bilan uyg'unlashtirgan holda go'zal mo'jizakor manzaraga, sodda va o'ta teran mazmunga ega ertaklarni yaratganlar. Hayot haqiqati va kishilarning ruhi, psixologiyasini o'zida aks ettirgan ertaklarning badiiy kuchi hanuzgacha kattalar va kichiklar uchun ham birday qiziqarli, jozibali xalq kitobi sifatida ta'sir etib kelmoqda.

Ertaklar – yaxshilikka yetaklar, deb xalqimiz bejizga aytishmagan. Ertaklarning tarbiyaviy ahamiyati katta. Ertaklarda voqealar asosan mo'jizali tarzda ifodalanadi. Binobarin, mo'jiza yoki fantaziya voqea va hodisalarni hayot bilan bog'lab, haqiqat, ozodlik, to'g'rilik, odamiylik kabi didaktik g'oyalarni tashviq etadi, syujet rivojiga kuch bag'ishlaydi, tinglovchi e'tiborini o'ziga jalb qilib, ajoyibotlar olamiga olib kiradi, shirin tuyg'ular dunyosiga g'arq etadi.

Umumlashtirilgan holda ertakka xos quyidagicha ta'rif e'tirof etilgan: “Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, fantastik hamda hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deb ataladi.”

Darhaqiqat, ertaklar bolalarga mo'ljallangan ijod turi bo'lib, ularni tuzilishi jihatidan bolalarning yosh xususiyatiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

Kichik yoshdagi bolalar ertaklari (2 yoshdan 6 yoshgacha);

O'rta yoshdagi bolalar ertaklari (7 yoshdan 11 yoshgacha);

O'smir yoshdagi bolalar ertaklari (12 yoshdan 16 yoshgacha).

Kichik yoshdagi (2 yoshdan 6 yoshgacha) bolalarga aytiladigan ertaklarning voqeasi juda sodda, ishtirok etuvchi ertak qahramonlari va personajlarining ham soni 3-4 nafardan oshmaydi. Ularning ham aksariyati bolalarga tanish uy hayvonlari, parrandalari, qushlar yoki o'rmon hayvonlari, Shuningdek, oila a'zolariga o'xshagan nomlari tanish (ota-ona, bobo-buvi, tog'a va shu kabi) kishilardan iborat. Bunday ertaklar xususan, bolalarni ovutish, fikrini biror narsaga jalb qilish, biror foydali odatga

o`rgatish, ularga notanish hayvonlarning o`zini, xarakterini tanishtirish maqsadida aytiladi. Masalan, “Qarg’avoy”, “ Ur, to’qmoq”, “Oltin tarvuz” kabi ertaklarda go`dakning olamdagi mavjudotni ongli ravishda anglab borishiga yordam beradi. Chunki bola atrof-muhit bilan tanisha boshlashi mobaynida dastlab hayvonlarga juda qiziqib, sinchkov nazar tashlaydi, ko`rgan hayvonlaru parrandalarni ushlab ko`rishga intiladi. Sababi, bolaning aksariyat o`yinchoqlari hayvonlar shaklidan iborat. Bu yoshdagi bolalarga ertak voqeasi tovush tembriga ko`ra ohang yordamida, ko`z, qo`l, gavda harakatlari orqali hikoya qilinadi. Shuningdek, ertak aytuvchi bolalarning diqqatini bir joyga to`plash, qiziqtirish va tinglashga tayyorlash uchun ertak oldi deb atalmish an`anaviy qolip jumalardan foydalanishi zarur. An`anaviy qoliplardan biri bu boshlamadir. Boshlanma ertakning dastlabki qismini ta`riflaydi. Ertaklarda an`anaviy boshlama voqeaning qay vaqt bo`lib o`tganini bildirmaydi, noaniq, umumiy tarzda ifodalaydi. Ertak aytuvchi kichik va o`rta yoshdagi bolalarga mo`ljallangan har qanday ertaklarni tinglovchi diqqatini tezda o`ziga jalb qilishi uchun “Bir bor ekan, bir yo`q ekan, och ekan, to`q ekan, bo`ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, qarg`a qaqimchi ekan, chumchuq chaqimchi ekan, g`oz karnaychi ekan, o`rdak surnaychi ekan, tovuq qoq etdi, bilmadim qaqqa ketdi” – tarzida an`anaviy boshlama qolipdan foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

*O`rta yoshdagi (7 yoshdan 11 yoshgacha) bolalar ertaklari.* Bu yoshdagi bolalarning xotirasi, fikrlash doirasi ancha takomillashgan bo`lib, ular oila, turmush haqida qisman tushunchaga ega bo`ladilar. Ularga yanada fikran chuqurroq, biroz bo`lsa-da o`ylab, xulosa chiqarishga undaydigan ertaklar tavsiya etiladi. Bu yoshdagi bolalar ertaklarining hajmi ham kattalashib boradi, mazmun-mohiyati kengayadi, sodda fikrlar sekin-asta chuqurlashadi, bolalar voqea-hodisalarning ikkinchi - ko`chma ma`nolarini ham anglay boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalar majoz asosiga qurilgan hayvonlar haqidagi ertaklar va ixcham syujet asosiga qurilgan sehrli ertaklarga juda qiziqadilar. Masalan, “Maymun va duradgor”(1. 60) ertagida o`ziga aloqador bo`lmagan ishga aralashishning oqibati nima bo`lishi aytilsa, “Rostgo`y bola” (1. 62) “Uch o`g`il” (1.66) ertagida to`g`risozlik, rostgo`ylik g`oyasi ilgari surilgan.

Bunday ertaklar bolalarga qorong`i va yorug`lik, sovuqlik va issiqlik, yomonlik va yaxshilik, yolg`on so`z va to`g`ri so`z, zulm va adolat haqidagi tushunchalarni anglatish bilan birga, yaxshi va yomon kishilar obrazlarini ham yaqqol tasvirleydi. Tashqi dunyo bolalarning ko`z o`ngida kengayib, oddiy tasvirlar, voqea – hodisalarning sodda holatlari murakkablashib boradi.

Ertaklar, avvalo, bolalarning jonivor hayvonlarga, parrandalarga bo`lgan qiziqishi, mehrini oshirsa, ikkinchidan, mehnat orqali farovon, tinch, osoyishta turmush kechirish mumkinligi uqtiriladi. Ertaklarning yakuni qissadan hissa chiqarishga undaydi. Ya`ni, “ Yaxshilik qilsang – yaxshilik topasan, yomonlik qilsang – jazo olasan”, “Mehnat qilsang-rohat ko`rasan”, “Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo`lar

chiroylik” kabi maqollarning ma`nosi izohlansa, bolalar har bir o`qigan ertaklarining xulosasini maqollar bilan izohlashga harakat qiladilar. Bu bolalarning tafakkurini charxlash bilan birga, ko`proq maqollar yod olishiga ham yordam beradi.

*O`smir yoshdagi ( 12 yoshdan 16 yoshgacha) bolalar ertaklari.* Bu davr yoshidagi bolalarda katta ishlarni amalga oshirish, qahramonliklarga intilish, fantaziyaga qiziqish yuqori bo`ladi. Ular ko`proq aql va tafakkurni charxlaydigan, bahodirlik, afsonaviy, sarguzasht xarakterdagi ertaklarni qiziqib, sevib o`qiydilar.

Ertak qahramoni aql bilan ish tutib, qiyin jumboqlarni yechadi, tadbir bilan ish tutib, dahshatli kuchlarni yengadi. Masalan, “Susambil”, “Uch og`a-ini botirlar” ertaklarida sujet tuzilishi ixcham voqea va hodisalardan iboratligi, sodda ifodalanishi o`qimishlilikni ta`minlaydi. Ma`lum bo`ladiki, qahramon ismi berilsa ham, berilmasa ham asosiy maqsad ertakdagi hikoya qilinayotgan voqea oddiy maishiy turmush sharoitida kechganini ta`kidlashdan iborat bo`ladi. Keyingi maqsad asar ishtirokchilari boshidan kechirgan turmush lavhalari vositasida yosh avlodning barkamol inson bo`lib etishuvi uchun tarbiyaviy zamin hozirlashdan iboratdir. «Uch og`a-ini botirlar» ertagida mo`ysafid ota o`z o`g`illarini qo`rqmas, jasur qilib o`stiradi. O`z farzandlarini baxt topish safariga otlantirar ekan, ularga uchta maslahat beradi: «To`g`ri bo`ling, bexavotir bo`lasiz. Maqtanchoq bo`lmang, uyatga qolmaysiz. Dangasa bo`lmang, baxtsiz bo`lmaysiz». Bu pand mohiyatini tahlil qilsak, hayotga tayyorlanishi lozim insonning haqiqiy amal qilishi kerak hisoblangan fazilatlar aks etganiga ishonch hosil qilamiz.

Bu ertaklarda tarbiyaviylik, ma`naviy yetuklik, komillik, odamiylik, fikran teranlik ustivor darajada tavsiflanadi.

Rivoyatlar mazmun yo`nalishiga ko`ra tarixiy voqelar, ularda ishtirok etgan shaxslar jasorati yoki xiyonati asosida yoki yurtimiz viloyatlaridagi o`rin-joylarning nomlanishini izohlash maqsadida yaratilgan turlarga bo`linadi. Tarixiy rivoyatlarda To`maris, Shiroq, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur kabi yurti ozodligi va mustaqilligi uchun jonini qurbon qilgan el farzandlari mardligi, shu bilan birga o`zining o`tkinchi hirsiy nafi yo`lida vataniga xiyonat qilgan Dalvarzin, Guldursunga o`xshagan xiyonatkor shaxslar kirdikorlari hikoya qilinadi. Mard, jasurlarning ishlari ham, xoinlarning xiyonati ham unutilmaydi. O`zbekiston – dunyoda o`zining ilmiy kashfiyotlari, fan rivojiga qo`shgan hissalar, badiiy ijodda yaratgan asarlari bilan mashhur farzandlar yurti. Imom Buxoriy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug`bek, Navoiy, Behzod, Boburdek ulug` insonlar nomini sharaflovchi o`nlab rivoyatlar xalq qalbida saqlanib kelmoqda. Masalan, 3-o`qish darsligidagi “*Ibn Sinoning shogirdlari*” (2.128) rivoyatida bilimdonligi va donoligi, “*Bobur va kabutar*” (2.60) rivoyatida Boburning ziyrakligi alohida ta`kidlab ko`rsatilgan.

Maqol va topishmoq - bu ikki tushuncha inson tafakkurining shakllanishida katta ahamiyatga ega. Maqollar insonni axloq-odobga o`rgatsa, topishmoqlar uni

mantiqiy fikrlashga, topqirlikka, hozirjavoblikka undaydi. Maqol inson nutqini bezaydi (xalqimizda «Soʻz koʻrki maqol», deb bejiz aytilmagan), uning taʼsir kuchini oshiradi. Biror-bir fikrni uqtirishda ishlatilgan maqol uni chuqur oʻzlashtirishga xizmat qiladi. Maqollar pand-nasihatlar, tarbiyaviy suhbatlarda oʻgit sifatida ham keladi. Shuning uchun uni «Otalar soʻzi» ham deyishadi. Buning boisi, har bir maqol ota-bobolarimiz tomonidan yaratilib, bir necha mingyilliklar davomida sayqal topib kelayotgani, yaxshilik, ezgu ishlarga undaydigan bebaho maʼnaviy boyligimiz ekanidir. Maqolda mazmun aniq, xulosa tugal, ifoda ravon boʻlib, unda ibratli fikr aytiladi. Bu fikr rad etib boʻlmaydigan hukm shaklida keltiriladi. Masalan, «Ona yurtning omon boʻlsa, rangi roʻying somon boʻlmas», «Ona yurtning - oltin beshiging», «Kishi yurtida shoh boʻlguncha, oʻz yurtningda gado boʻl», «Bulbul chamanni sevar, odam - vatanni» kabi maqollarni hech bir eʼtirozsiz qabul qilamiz. Chunki bu maqollarda bolalarni ona-Vatanni sevishga, Vatanga muhabbat Onaga muhabbat kabi muqaddas va yuksak tuygʻuligini uqdirishga qaratilgan.

Maʼlumki, koʻplab maqollardagi yana bir xususiyat ularda soʻzlarning qofiyadosh boʻlib kelishidir. Masalan, «Yuz koʻrki soqol, soʻz koʻrki maqol», «Aql - yoshdan, odob - boshdan». Shu xislati bilan maqollar topishmoqlarga oʻxshab ketadi. «Bir parcha patir, olamga tatir» (oy) topishmogʻidagi «patir» va «tatir» soʻzlaridek, maqoldagi «yoshdan» va «boshdan» soʻzlari bir-biriga qofiyadoshdir. Biroq bu oʻxshashlik tashqi shaklda koʻrinadi. Mazmunan ular oʻzida boshqa-boshqa maʼnolarni tashiydi. Maqol ibratli fikrni anglatsa, topishmoq kishini jumboqda yashiringan maʼnoni topishga undaydi, idrokini sinaydi.

Xalq maqollari - boyligimiz. Ota-bobolarimizning siz bilan bizga qoldirgan xazinalaridan biridir. Ulardan kerak oʻrinlarda foydalanishni odat qilishimiz kerak. Shunda ular butun umrimiz davomida hamrohimiz boʻladi. Har bir gapirgan gapning salmogʻi oshadi. Sermazmun, taʼsirchan, keskir boʻladi.

Topishmoqlar kishining tasavvuri va tafakkurini oʻstiradi, ayniqsa, bolalarni topagʻon boʻlishga, hozirjavoblikka oʻrgatadi. Topishmoqlar xalq ogʻzaki ijodining boshqa janrlari, jumladan, doston va ertaklar ichida ham uchraydi. Ular doston va ertaklar mazmunini boyitib, ularning qiziqarliligini, oʻqishliligini taʼminlaydi. Xalq ogʻzaki ijodidagi doston yoki ertak qahramonlari bir-birlarining aqli va farosatini topishmoqlar orqali sinaydilar. Bu hodisa koʻproq ertaklarda uchraydi.

Topishmoqlar mavzu jihatdan rang-barang boʻlib, ular olam va odam bilan bogʻliq barcha narsa va hodisalarni qamrab oladi.

Maqol va topishmoqlar, oʻzlarining oʻxshash va farqli jihatlaridan qatʼi nazar, inson tarbiyasiga xizmat qiladi, uni ziyraklik va zukkolikka unday di.

Yoshligimizda oʻynagan quvlashmashoq, bekinmashoq va boshqa oʻyinlarda kimdir xizmatda qolishi kerak boʻlgan. Guruh ikkiga boʻlinganda, xolislik talab qilingan. Shuningdek, sanashni oʻrganayotganda sanamalarga murojaat qilganmiz.

Sanamalar va tez aytishlar bola nutqining sofligiga, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga yordam bersa, qo'shiqlarda xalqning orzu-umidlari, zavq-shavqi, quvonch va iztiroblari mujassamlashgan.

Shunday qilib, o'zbekning butun fazilati, falsafasi, donoligi, dunyoqarashi, oliy himmatliligi, turli hayotiy vaziyatlarga munosabati maqollarda aks etgan. Insondagi mehnatga muhabbat, ishq tuyg'ulari qo'shiqlarda eng go'zal ichki kechinmalar sifatida ifodalangan. Ertaklarda xalqimizning eng oliy orzu-havaslarini namoyon bo'ladi. Ular bilan tanishgan yosh avlod o'zbek uchun vatan, xalq, oila, mehnat, ilm, g'urur naqadar muqaddas tushunchalar ekanini anglab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh, Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: "Noshir", 2009.
2. Madayev O., Sobitova T. Xalq og'zaki poetik ijodi. –Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2003.
3. Mirzayev T. va boshqalar. O'zbek xalq og'zaki ijodi xrestomatiyasi. –Toshkent: "Aloqachi" nashriyoti, 2008.
4. Qosimova K., Fuzailov S., Ne'matova A. Ona tili . 2- sinf uchun darslik. –Toshkent: "Cho'lpon", 2014.
5. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh, Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: "Noshir", 2009.
6. Umarova A. O'yin musobaqa darsi. "Boshlang'ich ta'lim".1992, № 1, 48-bet
7. Umarova M., Hamroqulova X., Tojiboyeva R. "O'qish kitobi": 3-sinf uchun darslik. –Toshkent: "O'zbekiston" 2012.
8. G'afforova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. "O'qish kitobi": 1-sinf uchun darslik. –Toshkent: "Sharq", 2014.
9. 18. G'afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. "O'qish kitobi": 2-sinf uchun darslik. –Toshkent: "Sharq", 2014.
- 10.19. G'affarova T, Shodmonov E., G'ulomova X. Ona tili. 1-sinf uchun darslik. –Toshkent: "Sharq", 2014.